

Відгук

про дисертацію Горди Оксани Михайлівни “Становлення та розвиток словотвірної термінології в галицьких шкільних граматиках української мови (друга пол. XIX – поч. XX ст.)”, подану до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, спеціальності 10.02.01 – українська мова, Львів, 2016 р.

Українська мовознавча термінологія, процес її становлення, розвитку, закономірності функціонування неодноразово привертала увагу дослідників, однак, попри наявність навіть монографічних студій над історією української граматичної термінології (достатньо згадати хоча б монографії Н. А. Москаленко чи дотичні до цієї проблеми книги М. В. Павлюка, М. А. Жовтобрюха, С. П. Бевзенка та ін.), залишається чимало актуальних проблем, важливих для сучасної лінгвістичної україністики, які потребують комплексного систематичного вивчення, для створення у майбутньому узагальнювальної фундаментальної праці з історії становлення, еволюції закономірностей функціонування наукової мови сучасного українського мовознавства. Однією з таких проблем, недостатньо досліджених у лінгвістиці, залишалася проблема місця й ролі галицьких граматик у розбудові української словотвірної термінології в другій пол. XIX – на початку XX ст., у формуванні підґрунтя дериватологічної терміносистеми сучасної науки про мову. Тому актуальність теми дисертації Горди О. М. “Становлення та розвиток словотвірної термінології в галицьких шкільних граматиках української мови (друга пол. XIX – поч. XX ст.)” не викликає жодних застережень. Вадливо підкреслити, що виконане дисертаційне дослідження здійснено в межах наукової теми кафедри загального мовознавства Львівського національного університету ім. Івана Франка “Актуальні проблеми сучасної дискурсології” (номер державної реєстрації 0113U005126).

Дисертантка поставила перед собою мету: дослідити зафіксовані в галицьких шкільних граматиках української мови другої пол. XIX – поч. XX ст. терміни на позначення понять словотвору, з’ясувавши появу, походження,

Загальна канцелярія
ЛНУ імені Івана Франка
Вхідний № 1245
15 грудня 2016 р.

особливості розвитку та роль цих одиниць у формуванні терміносистеми словотвору. Для її досягнення вона передбачила розв'язати завдання:

- 1) обґрунтувати історико-методологічні засади дослідження;
- 2) вивчити передумови виокремлення поняттєвої бази та термінів словотвору на основі аналізу лінгвістичної свідомості кодифікаторів в єдності з авторськими концепціями терміна та рівнем розвитку лінгводидактичного знання про структуру і теоретичне наповнення шкільних граматики української мови;
- 3) систематизувати терміни на позначення понять словотвору в текстах досліджуваних граматики;
- 4) дослідити взаємодію форми та змісту термінів на позначення науки про словотворення, словотворчих ресурсів, твірних і похідних одиниць словотвору, способів словотворення та одиниць системи словотвору;
- 5) розкрити особливості функціонування словотвірних термінів, зафіксованих галицькими граматастами другої пол. XIX – поч. XX ст., у східноукраїнських граматиках і мовознавчих працях I пол. XX ст.;
- 6) дослідити поняття та терміни словотвору, запропоновані у граматиках, з погляду мовознавчої перспективи в контексті українського історичного словотвору та теорії словотворення;
- 7) укласти “Матеріали до історичного словника українських словотвірних термінів” на основі обґрунтованих відповідників із текстів досліджуваних джерел.

Такий комплекс теоретичних і практичних завдань цілком достатній для кандидатської дисертації.

Теоретико-методологічні засади дослідження процесу становлення та розвитку словотвірної термінології в галицьких шкільних граматиках у другій пол. XIX – на поч. XX ст. ґрунтуються на здобутках сучасного термінознавства в ділянці сутності терміна, осмислення його онтологічної й гносеологічної природи обґрунтування критеріїв генези й динаміки терміносистеми, урахування передумов формування лінгвістичної

термінології, ролі окремих постатей у термінотворенні, рівня лінгвістичних компетентностей авторів шкільних граматики, впливу європейської філологічної освіти та європейських традицій створення національних граматики на підготовку аналогічних праць в Галичині.

Детальний аналіз передумов виділення поняттєвої бази та термінології словотвору у галицьких шкільних граматиках української мови другої пол. XIX – поч. XX ст. дав змогу дисертантці дійти переконливих узагальнень про те, що автори граматичних компендіумів, репрезентуючи тогочасну професійну філологічну спільноту, усвідомлювали необхідність створення підручників для навчання граматики української мови, які б враховували найновіші досягнення тогочасного мовознавства. Здобутки авторів галицьких граматики української мови зазначеного періоду, в тому числі й у розбудові української словотвірної термінології, ґрунтується, як справедливо зауважила Горда О. М., на застосуванні європейських ідей історично-порівняльного мовознавства та романтизму, використанні спадщини українських граматистів попередньої доби, залученні до граматичного опису творів тогочасної літератури, збагаченні досвіду попередників власними ідеями.

Важливою проблемою для дисертантки була ідентифікація в шкільних граматиках дериватологічних понять і термінів, що їх фіксують джерела, та їх систематизація й інтерпретація з погляду взаємодії форми й змісту досліджуваних термінів. Горда О. М. успішно справилася з об'єктивними труднощами, які супроводжували розв'язання зазначеної проблеми.

Ґрунтовний аналіз граматичних джерел окресленого періоду дав змогу виявити 257 термінів на позначення словотвору, згрупованих у п'ять тематичних груп, які репрезентують вузлові компоненти для тогочасного вчення про словотвір, зокрема: терміни на позначення науки про словотворення, терміни на позначення словотворчих ресурсів, терміни на позначення твірних і похідних одиниць лексичної деривації та відношень між ними, терміни на позначення способів словотвору, терміни на позначення одиниць системи словотвору. З цього погляду привертає увагу встановлення

дисертанткою джерел формування словотвірних термінів в галицьких шкільних граматиках – добір чи творення питомо українських назв для тих чи інших понять, калькування німецьких, польських граматичних відповідників. Цікавими виявились спостереження дисертантки над роботою авторів граматик щодо удосконалення дефініцій словотвірних термінів, поглиблення відповідності змісту їх формам, виокремлення в обґрунтуваннях понять дедалі більше ознак, відповідних теорії словотвору.

Належну увагу в дисертації приділено авторству словотвірних термінів і першості запровадження їх в науковий обіг. Здійснене дослідження дало змогу внести низку уточнень щодо першоджерел використання словотвірних термінів, зокрема *словотворене* вперше подає граматика П. Дячана, а не О. Поповича, термін *наросток* вперше зафіксовано у граматиці М.Осадци, а не О. Партицького чи О. Огоновського, як уважалося дотепер, *приросток* введено П. Дячаном, а не О. Партицьким, *основа* вживав уже Я. Головацький, задовго до П. Дячана, хоча останній навів тлумачення значення терміна *основа*, близьке до сучасного трактування.

Багатим на важливі відомості для сучасної дериватології та граматики став аналіз термінів словотвору в галицьких шкільних граматиках української мови другої пол. XIX – поч. XX ст. з погляду їх мовознавчої перспективи. Він уможливив не лише з'ясування внеску граматистів вказаного періоду в розвиток українського мовознавства в ділянці словотвору, а й панорамне подання наукової тяглості у процесах формування сучасної терміносистеми українського словотвору. Дисертантка переконливо доказала, що наукові поняття словотвору, ідентифіковані авторами досліджуваних граматик, успішно використані та творчо розвинуті в наступних граматиках української мови, зокрема П. Залозного (1906), Г. Шерстюка (1907), Є. Тимченка (1907), І. Нечуя-Левицького (1914), В. Сімовича (1919), О. Курило (1921) та в спеціальних дослідженнях із українського словотвору Р. Смаль-Стоцького, Є. Грицака, І. Ковалика та ін. Наукову тяглість через наступність поколінь у використанні термінів

словотвору проілюстровано рядом учених: І.Ковалик – аспірант В. Сімовича, який був учнем С. Смаль-Стоцького, що студіював у Ф. Міклошича.

Дослідження становлення та розвитку словотвірної термінології в галицьких граматиках української мови в другій пол. XIX – поч. XX ст., здійснене в дисертації з урахуванням формування вчення про словотворення граматистів-попередників та в наступних наукових працях зі словотвору, дало змогу чітко окреслити ті ідеї та наукові положення галицьких граматистів, які освоєні сучасною дериватологією. Терміни сучасної дериватології *словотворення, закінчення, споріднені слова, словотворчі засоби, спосіб творення, зрощення* сягають аналізованих граматик. Важливі для теорії словотвору властивості й ознаки кореня слова, основи, покореневих елементів і препозитивних частин слова виокремлено в досліджуваних граматиках, там же започатковано розмежування похідності на первинну та вторинну, передбачено виокремлення першого та другого ступенів похідності, створено підґрунтя для зародження словотвірної гніздології та категорійного словотвору. Достатню увагу в дисертації звернено й на нерелевантні з погляду сучасної дериватології характеристики словотвірних понять у досліджуваних граматиках, зокрема нерозмежування в термінах науки про словотворення і самого процесу лексичної деривації, потрактування префіксації як композиції, нерозрізнення формотворення й словотворення.

Комплексний ґрунтовний аналіз формування та еволюції термінології словотвору в галицьких шкільних граматиках української мови другої пол. XIX – поч. XX ст. дав змогу дисертантці зробити низку загальних висновків, які суттєво розширюють і поглиблюють відомості про становлення й розвиток української словотвірної термінології в зазначений період і є помітним внеском у розбудову термінознавства в ділянці історії розвитку мовознавчої термінології.

Доречними і конструктивними є додатки до дисертації. Наукові біографії авторів граматик дали змогу на якісно вищому рівні осмислити їх

лінгвістичні компетентності та витoki й джерела їх формування, а отже, й роль цих учених у розбудові української словотвірної термінології.

Безсумніву цінність для лексикографічної практики та для історії української термінології словотвору мають “Матеріали до історичного словника українських словотвірних термінів”.

Таким чином, вперше в українському мовознавстві комплексно досліджено закономірності становлення й розвитку словотвірної терміносистеми української мови у галицьких граматиках другої пол. XIX – поч. XX ст. Відзначаючи введення в науковий обіг термінів словотвору з галицьких шкільних граматик української мови вказаного періоду як пам’яток для вивчення ідей історії українського термінознавства, історії та теорії українського словотвору, ґрунтовний комплексний аналіз динаміки словотвірної терміносистеми, цінність для української мовознавчої науки отриманих результатів, узагальнень та висновків, вкажемо й на ті положення дисертації, які викликають сумніви, сприймаються неоднозначно й спонукають до дискусії.

1. Дисертантка стверджує, покликаючись на фахову літературу, що “в сучасній теорії словотвору термін *словотворення* позначає не розділ мовознавчої науки, а “процес, механізм, систему і результат творення вторинних (похідних) слів, що перебувають між собою у структурно-семантичних зв’язках” (В.Горпинич, Л.Вакарюк та С.Панцьо). Однак процес творення, механізм творення, система творення та результат творення слів далеко не одне й те ж, це різні поняття. Саме тому І.І.Ковалик свого часу теоретично обґрунтував необхідність їх розмежування та запропонував його закріпити відповідною системою лінгвістичних термінів: дериватологія – розділ мовознавчої науки, який вивчає систему словотвору, засоби й способи творення слів; словотвір – система взаємопов’язаних і взаємозумовлених засобів і способів творення слів; словотворення – процес творення слів. Логічно розмежовувати і похідні від них прикметники *дериватологічний* ‘який стосується вчення про словотвір і словотворення’, *словотвірний* ‘який

стосується системи словотвору’, *словотворчий* ‘який стосується процесу творення слів’.

2. Серед обов’язкових ознак кореня, встановлених дисертанткою на основі дефініцій сучасних дослідників кореневої морфеми, є й така: корінь є носієм лексичного значення. Авторка дисертації цілком справедливо вказує на те, що таку ознаку кореня відзначили й автори галицьких шкільних граматик. Однак помилково вважати корінь слова носієм його лексичного значення, як це справді традиційно зазначають навіть у найсолідніших граматичних студіях. І. Ковалик свого часу, опрацьовуючи теорію кореня, вперше звернув увагу на те, що корінь слова не є носієм його лексичного значення. Корінь слова, як справедливо зауважив учений, є носієм загальної семантичної ідеї, спільної для всіх спільнокорневих слів, і відповідним чином видозміненої, конкретизованої, реалізованої за допомогою афіксальних морфем у лексичних значеннях спільнокорневих слів.

3. Аналізуючи зв’язок створення галицьких шкільних граматик другої пол. ХІХ ст., становлення й розвиток у них словотвірної термінології з граматиками української мови першої пол. ХІХ ст., варто було б до аналізу залучити й відому граматику О. Павловського, достатньо знану в Галичині, адже в ній уже чітко окреслено іменні категорії аугментативності та демінутивності в українській мові, які в основі своїй словотвірні.

4. Не зовсім коректним є твердження дисертантки: “У мовознавчих працях зафіксовано такі відповідники поняття термін: *термін*, *номенклатурний знак*, *передтермін*, *напівтермін*, *терміноід*, *термінолексема*, *частково термінізовані слова*, *лексема на позначення наукового поняття (наукова лексема)* тощо”. Більшість із вказаних найменувань не є відповідниками поняття *термін*, а позначають хоч і пов’язані з *терміном*, але інші поняття.

5. Серед поважних лексикографічних джерел, що фіксують термінолексику словотвору, аналізовану в дисертації, варто було б ще взяти до уваги такі: Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни:

у 4 т. – Донецьк: ДонНУ, 2012; Словарь славянской лингвистической терминологии: в 2-х т. – Прага, 1977-1979.

6. До списку літератури в дисертації не варто вносити навчальну, підручникову літературу (Л. Власенко, В. Горпинич, С. Гріньов, М. Жовтобрюх, В. Качкан, М. Кочерган, М. Філон, підручники із сучасної української мови тощо), тим паче газетні публікації (В. Бурдуланюк).

Проте висловлені зауваження й побажання не можуть знизити загальної високої оцінки здійсненого дослідження. Дисертація О. М. Горди відзначається новизною, у ній вперше комплексно охарактеризовано становлення й розвиток словотвірної термінології в галицьких шкільних граматиках другої пол. ХІХ – поч. ХХ ст., яка завдяки науковій тягlostі позначилася на сучасній терміносистемі словотвору української мови.

Висунуті в дисертації наукові положення, висновки й узагальнення належним чином аргументовано й обґрунтовано. Їх достовірність і переконливість засвідчує надійний фактичний матеріал та весь комплекс термінознавчих характеристик і відповідних практичних рекомендацій.

Вагома цінність для мовознавчої науки і практики змістовних результатів цього дослідження, в якому вперше вичерпно охарактеризовано формування й еволюція словотвірної термінології в галицьких шкільних граматиках української мови другої пол. ХІХ – поч. ХХ ст., полягає в тому, що вони будуть успішно використані при написанні повної історії системи української словотвірної термінології та в лінгводидактиці під час вивчення історії українського словотвору та читання лекцій із спецкурсу “Основи термінознавства”.

Виявляється доцільним розширювати і продовжувати дослідження цієї актуальної тематики для створення у майбутньому фундаментальної праці з українського лінгвістичного термінознавства.

У десяти опублікованих працях, серед яких сім статей, опублікованих у фахових виданнях, затверджених ДАК МОН України, та одній закордонній

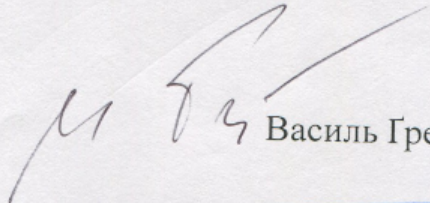

публікації повністю висвітлено результати дисертаційного дослідження. Зміст автореферату ідентичний основним положенням дисертації.

Таким чином, дисертація Горди О. М. “Становлення та розвиток словотвірної термінології в галицьких шкільних граматиках української мови (друга пол. XIX – поч. XX ст.)” є самостійним науково вагомим дослідженням актуальної лінгвістичної проблеми, яка є помітним внеском в українське мовознавство, вона відповідає вимогам, встановленим ДАК МОН України до кандидатських дисертацій, а її авторка цілком заслуговує присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –
завідувач кафедри української мови
Прикарпатського національного
університету ім. Василя Стефаника,
доктор філологічних наук, професор

Василь Грещук

ПІДПИС Грещук В.В. ЗАВІРЯЮ
Начальник відділу кадрів
Державного вищого навчального закладу
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
код 02125266

«   »   20   р.